

FRANS BOAS TOMONIDAN AMERIKA ANTROPOLOGIYA MAKTABIGA
KIRITILGAN YANGI METODIK TAMOYILLAR**Bexruz Ne'matullayev**

Magistrant, Termiz davlat universiteti

br5887768@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.15477111>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola Frans Boasning Amerika antropologiyasiga kiritgan fundamental metodologik tamoyillarini chuqur tahlil qiladi. Boas XIX asr oxiri va XX asr boshlarida antropologiya fanini transformatsiya qilib, etnotsentrik yondashuvlar va bir chiziqli evolyutsion nazariyalardan voz kechishga asos solgan madaniy relyativizm va tarixiy partikulyarizm konsepsiyalarini ilgari surdi. Bu tamoyillar zamonaviy antropologik tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy va amaliy poydevor yaratganligini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: Frans Boas, Amerika antropologiyasi, madaniy relyativizm, tarixiy partikulyarizm, antropologik metodologiya, etnografik dala tadqiqotlari, empirik yondashuv, fan tarixi.

KIRISH

Frans Boas (1858-1942) Amerika Qo'shma Shtatlarida antropologiya fanining shakllanishi va rivojlanishida markaziy shaxs hisoblanadi. Uning faoliyati XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi antropologik tafakkurda tub burilish yasadi. Boasgacha bo'lgan davrda antropologiya asosan Lyuis Genri Morgan va Edvard Burnett Taylor kabi olimlarning bir chiziqli evolyutsion nazariyalari ta'sirida edi. Bu nazariyalar insoniyat madaniyatlarini yagona, universal rivojlanish bosqichlaridan o'tadi deb hisoblar va G'arb sivilizatsiyasini ushbu taraqqiyotning eng yuqori nuqtasi sifatida ko'rsatardi. Bunday yondashuvlar ko'pincha etnotsentrizm, ya'ni o'z madaniyatini boshqa madaniyatlarni baholash uchun me'yor sifatida qabul qilish bilan tavsiflanardi.

Boas ushbu dominant qarashlarga qarshi chiqib, yangi metodologik tamoyillarni taklif qildi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – Frans Boas tomonidan Amerika antropologiya maktabiga kiritilgan asosiy metodologik yangiliklarni, xususan madaniy relyativizm va tarixiy partikulyarizmga alohida e'tibor qaratgan holda, ilmiy jihatdan tahlil qilishdir. Siz Boasning g'oyalari qanday qilib antropologiyaning tadqiqot usullari, nazariy asoslari va axloqiy yo'nalishlarini o'zgartirganini ko'rib chiqasiz. Uning merosi bugungi kunda ham antropologik tadqiqotlar uchun dolzarbligini yo'qotmagan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot Frans Boasning birlamchi asarlari va uning ilmiy merosiga bag'ishlangan ikkilamchi manbalarni tahlil qilishga asoslangan sifatli tadqiqotdir.

- **Birlamchi manbalar:**

- Frans Boasning fundamental asari bo'lgan "Ibtidoiy odam ongi" (1911) chuqur o'rganildi. Bu asarda Boas irq, til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni tanqidiy tahlil qiladi va irqiy determinizmga qarshi kuchli dalillar keltiradi.

- Boasning 'Etnologiya usullari' (1920) kabi metodologik maqolalari uning etnografik tadqiqotlarga yondashuvini ochib beradi.

- Uning Shimoliy Amerikaning Tinch okeani sohillaridagi Kvakvaka (ilgari Kvakiyutl deb atalgan) kabi mahalliy xalqlar orasida olib borgan keng qamrovli etnografik dala tadqiqotlariga oid materiallar va nashrlar (masalan, "Kvakiyutl hindularining ijtimoiy tuzilishi va maxfiy jamiyatlari", 1897) tahlil qilindi.

- **Ikkilamchi manbalar:**

- Jorj V. Stoking Jr., Aleksandr Lesser, Marvin Harris kabi Boas merosini o'rgangan taniqli antropologlar va fan tarixchilarining ilmiy ishlari ko'rib chiqildi. Ular Boasning g'oyalarining tarixiy konteksti va ta'sirini baholashda muhim ahamiyatga ega.

- Boasning shogirdlari (Alfred Kroeber, Edvard Sapir, Rut Benedikt, Margaret Mid) tomonidan yozilgan va uning metodologik tamoyillarini rivojlantirgan asarlar ham o'rganildi.

- **Tadqiqot metodologiyasi:**

- **Matn tahlili:** Boasning asarlaridagi asosiy metodologik argumentlar, konsepsiyalar va tamoyillar aniqlandi va tizimlashtirildi.

- **Tarixiy-qiyosiy tahlil:** Boasning yondashuvlari undan oldingi antropologik nazariyalar (masalan, evolyutsionizm) bilan taqqoslandi. Uning g'oyalari zamonaviy antropologiyaga qanday ta'sir ko'rsatgani baholandi.

- Asosiy e'tibor madaniy relyativizm va tarixiy partikulyarizmning Boas tomonidan qanday shakllantirilgani va ularning antropologik amaliyotga tatbiq etilishiga qaratildi. Siz bu tahlillar orqali Boasning ilmiy qarashlari qanchalik chuqur ekanligini anglaysiz.

NATIJALAR

Frans Boasning Amerika antropologiyasiga kiritgan metodologik yangiliklari fanning keyingi rivojlanish yoʻnalishini belgilab berdi. Tahlillar natijasida quyidagi asosiy tamoyillar va ularning mohiyati aniqlandi:

- **Madaniy relyativizm:**

Boasning eng fundamental metodologik hissalaridan biri madaniy relyativizm konsepsiyasini ilgari surishidir. Bu tamoyilga koʻra, har qanday madaniyatni faqat oʻzining ichki meʼyorlari, qadriyatlari va tarixiy konteksti nuqtai nazaridan tushunish va baholash mumkin

Boas madaniyatlarni bir-biridan ustun yoki past deb hisoblaydigan etnotsentrik yondashuvlarni qatʼiyan rad etdi. U “Ibtidoiy odam ongi” asarida turli madaniyatlardagi axloqiy meʼyorlar, eʼtiqodlar va amaliyotlar oʻsha madaniyat aʼzolari uchun mantiqiy va asosli ekanligini koʻrsatdi

Masalan, Kvakvaka xalqining “potlach” marosimi Gʻarb nuqtai nazaridan isrofgarchilikdek tuyulishi mumkin. Biroq Boas bu marosimning ijtimoiy mavqe, boylikni qayta taqsimlash va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash kabi murakkab funksiyalarini ochib berdi. Madaniy relyativizm sizga boshqa madaniyatlarga nisbatan ochiq fikrli boʻlish va ularni yuzaki baholashdan tiyilish muhimligini oʻrgatadi. Bu tamoyil antropologik tadqiqotlarda obyektivlikka intilish va madaniy xilma-xillikni hurmat qilish uchun asos boʻldi.

- **Tarixiy partikulyarizm:**

Bu yondashuv madaniy relyativizm bilan uzviy bogʻliqdir. Tarixiy partikulyarizm har bir madaniyat oʻzining noyob tarixiy rivojlanish yoʻliga ega ekanligini va bu yoʻl universal qonuniyatlarga emas, balki oʻziga xos tarixiy sharoitlar, ekologik omillar va boshqa madaniyatlar bilan oʻzaro taʼsirlar (diffuziya) natijasi ekanligini taʼkidlaydi [2, 4]. Boas XIX asr evolyutsionistlarining madaniyatlarni yagona rivojlanish shkalasiga joylashtirishga urinishlarini (nomotetik yondashuv) tanqid qildi. Uning oʻrniga, har bir madaniyatni alohida, chuqur oʻrganishni (idiografik yondashuv) taklif qildi. Buning uchun uzoq muddatli, sinchkov etnografik dala tadqiqotlari zarurligini koʻrsatdi. Tadqiqotchi oʻrganilayotgan madaniyatning tilini, urf-odatlarini, ijtimoiy tuzilishini va tarixini batafsil hujjatlashtirishi kerak edi. Masalan, Boas Eskimoslar (Inuitlar) va Shimoliy Amerikaning shimoli-gʻarbiy sohilidagi mahalliy xalqlar madaniyatlarini oʻrganar ekan, ularning har biri oʻziga xos tarzda atrof-muhitga moslashganini va murakkab ijtimoiy-madaniy tizimlarni yaratganini aniqladi.

Siz tarixiy partikulyarizm orqali madaniyatlarni umumiy qoliplarga solishdan ko'ra, ularning o'ziga xosligini qadrlashni o'rganasiz.

- **Empirik dala tadqiqotlariga urg'u:**

Boas antropologiyani "kreslodagi faylasuflik"dan amaliy, dala tadqiqotlariga asoslangan fanga aylantirdi. U nazariy xulosalar chiqarishdan oldin keng qamrovli, birinchi qo'l ma'lumotlarni to'plash zarurligini ta'kidladi. Bu o'rganilayotgan jamiyatda uzoq vaqt yashash, ularning tilini o'rganish, kundalik hayotida ishtirok etish (keyinchalik Bronislav Malinovskiy tomonidan "ishtirokchi kuzatuvi" deb nomlangan metodning asoslari) va madaniyatning barcha jihatlarini – moddiy madaniyat, ijtimoiy tashkilot, din, folklor, san'at – haqida batafsil ma'lumotlar yig'ishni o'z ichiga olardi. Boasning o'zi Baffin orolida Inuitlar orasida (1883-1884) va keyinchalik Britaniya Kolumbiyasida Kvakvaka va boshqa guruhlar orasida ko'p yillar davomida dala tadqiqotlari olib bordi. Bu tajribalar uning metodologik qarashlarini shakllantirdi.

- **Tilshunoslik tahlilining ahamiyati:**

Boas tilni madaniyatni tushunishning kaliti deb hisobladi. U har bir til o'ziga xos tarzda dunyoni aks ettirishini va ma'lum bir madaniyat a'zolarining tafakkur tarzini shakllantirishini ta'kidladi (bu g'oyalar keyinchalik uning shogirdlari Edvard Sapir va Benjamin Li Uorf tomonidan Sapir-Uorf gipotezasi sifatida rivojlantirildi). U mahalliy tillarni Yevropa tillarining grammatik qoliplariga solmasdan, ularning o'z ichki tuzilishidan kelib chiqib o'rganish zarurligini ko'rsatdi. Boas ko'plab mahalliy Amerika tillari bo'yicha qimmatli materiallar to'pladi va ularni hujjatlashtirdi, bu esa yo'qolib borayotgan tillarni saqlab qolishga xizmat qildi.

- **Qutqaruv etnografiyasi:**

Boas va uning shogirdlari Shimoliy Amerikadagi mahalliy madaniyatlar G'arb ekspansiyasi va assimilyatsiya siyosati natijasida tezda yo'qolib borayotganini anglab yetishdi. Shu sababli, ular ushbu madaniyatlarning urf-odatlarini, folklorini, tillarini va bilimlarini kelajak avlodlar uchun "qutqarib qolish" maqsadida shoshilinch ravishda hujjatlashtirishga kirishdilar. Bu yondashuv ilmiy va axloqiy motivatsiyalarga ega edi. U sizga madaniy merosni saqlashning dolzarbligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Frans Boasning metodologik tamoyillari Amerika antropologiyasida inqilobiy o'zgarishlarga olib keldi.

- **Fanning transformatsiyasi:** Madaniy relyativizm va tarixiy partikulyarizm fanni spekulativ evolyutsionizmdan empirik asoslangan, madaniy jihatdan sezgir ilm sohasiga aylantirdi. Antropologlar endi madaniyatlarni universal bosqichlar orqali emas, balki o'ziga xos tarixiy mahsulotlar sifatida ko'ra boshladilar.

- **Ilmiy irqchilikka qarshi kurash:** Boasning tadqiqotlari, ayniqsa uning immigrantlar va ularning farzandlarining bosh suyagi shakllari o'zgarishi haqidagi ishlari ('Immigrantlar avlodlarining tana shaklidagi o'zgarishlar', 1912), irqning biologik jihatdan o'zgarish kategoriya emasligini va madaniy yutuqlar irqqa bog'liq emasligini isbotladi. Bu o'sha davrda keng tarqalgan ilmiy irqchilikka kuchli zarba berdi.

- **Merosi va ta'siri:** Boas Kolumbiya universitetida ko'plab taniqli antropologlarni (Alfred Kroeber, Robert Louis, Edvard Sapir, Rut Benedikt, Margaret Mid, Zora Nil Xyorston va boshqalar) tarbiyaladi. Ular Boasning g'oyalarini yanada rivojlantirdilar va Amerika antropologiyasining keyingi avlodlariga yetkazdilar.

- **Tanqidlar va cheklovlar:**

- **Madaniy relyativizm:** Ba'zi tanqidchilar ekstremal madaniy relyativizm axloqiy relyativizmga olib kelishi, ya'ni har qanday madaniy amaliyotni, hatto u inson huquqlariga zid bo'lsa ham, oqlashga moyillik tug'dirishi mumkinligini ta'kidladilar. Masalan, universal inson huquqlari konsepsiyasi bilan madaniy relyativizm o'rtasida ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin. Sizningcha, bu ziddiyatlarni qanday hal qilish mumkin?

- **Tarixiy partikulyarizm:** Bu yondashuv ba'zan haddan tashqari tavsifiy bo'lib, kengroq nazariy umumlashtirishlar va madaniyatlararo taqqoslashlarni cheklashi mumkinligi uchun tanqid qilingan.

- **Qutqaruv etnografiyasi:** Keyinchalik bu yondashuv madaniyatlarni statik, o'zgarishsiz va "yo'qolib borayotgan" sifatida tasvirlashda, shuningdek, mahalliy hamjamiyatlarning o'z madaniy meroslari ustidan nazoratini cheklashda ayblangan.

Biroq, ushbu tanqidlarga qaramay, Boasning metodologik tamoyillari antropologik axloq va amaliyotning poydevori bo'lib qolmoqda. Ular antropologlarni o'z tadqiqotlarida tanqidiy o'z-o'zini refleksiya qilishga, hokimiyat munosabatlarini hisobga olishga va o'rganilayotgan hamjamiyatlarga hurmat bilan yondashishga undaydi.

XULOSA

Frans Boas tomonidan Amerika antropologiya maktabiga kiritilgan metodologik tamoyillar – madaniy relyativizm, tarixiy partikulyarizm, empirik dala tadqiqotlariga urg'u berish va tilshunoslik tahlilining muhimligi – fanning nazariy asoslari va amaliy

yondashuvlarini tubdan o'zgartirdi. Uning ishlari antropologiyani etnotsentrik va spekulativ qarashlardan xalos qilib, uni madaniy xilma-xillikni chuqur hurmat qiladigan, empirik ma'lumotlarga asoslangan va kontekstual tushunishga intiladigan fanga aylantirdi. Boasning irqiy determinizmga qarshi ilmiy kurashi va madaniyatlarni o'z shartlariga ko'ra tushunishga chaqirig'i nafaqat antropologiya, balki kengroq ijtimoiy fanlar va jamoatchilik ongiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Siz Boasning merosi bugungi kunda ham antropologik tadqiqotlar uchun dolzarb bo'lgan axloqiy va metodologik yo'l-yo'riqlar taqdim etishini ko'rishingiz mumkin. Uning tamoyillari antropologlarga insoniyatning murakkab va rang-barang dunyosini yanada mas'uliyat va tushunish bilan o'rganishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR Ro'YXATI

1. Boas F. The Mind of Primitive Man. New York: Macmillan, 1911.
URL: <https://archive.org/details/mindofprimitivem00boasuoft>
2. Boas F. The Methods of Ethnology // American Anthropologist. 1920. 22(4). Pp. 311-321.
URL: <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/aa.1920.22.4.02a00020> DOI: 10.1525/aa.1920.22.4.02a00020
3. Herskovits M. J. Man and His Works: The Science of Cultural Anthropology. New York: Alfred A. Knopf, 1948.
4. Stocking G. W. Jr. Race, Culture, and Evolution: Essays in the History of Anthropology. Chicago: University of Chicago Press, 1982.
5. Darnell R. And Along Came Boas: Continuity